

Konjektura a tłumaczenie Biblii

Grzegorz Kaszyński

CHOCIAŻ niektórzy uczeni negują *in toto* wprowadzanie koniektur w pracy translacyjnej¹, nie zmienia to jednak faktu, że taka praktyka stanowi normalną procedurę wśród tłumaczy Biblii. *Wszystkie przekłady zawierają koniektury*. Np. we Wprowadzeniu do *NET Bible* czytamy:

Zastosowano koniekturę tylko tam, gdzie to było konieczne, aby hebrajski tekst miał sensowne brzmienie i był przetłumaczalny.²

INTRODUCTION TO THE FIRST EDITION

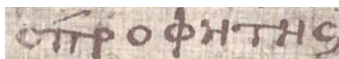
Leningrad Codex B19^A (L), still the oldest dated manuscript of the complete Hebrew Bible. Thus the Hebrew text on which the present translation of the Old Testament is based does not represent a critical, or reconstructed, text in the same way the standard critical editions of the Greek New Testament do. It is generally recognized that the Hebrew text represented by the Leningrad Codex occasionally needs to be corrected based on other Hebrew manuscripts, early versions, and the biblical manuscripts found among the Dead Sea Scrolls. In the case of the Old Testament such decisions were left up to the individual translators who prepared the initial drafts for consideration by the Old Testament Editorial Committee. The textual decisions made by the translators were then reviewed by the editors and a textual consultant, and in some cases were revised. Conjectural emendation was employed only where necessary to make sense of the Hebrew text in order to be able to translate it. Significant textual variants or emendations are noted in a text-critical note [tc]. These notes frequently include references to principal versional evidence where relevant. The text-critical notes on the Old Testament are not intended to be exhaustive, but to provide the reader with basic information about the major textual issues affecting the translation.

How are the verses in the Old Testament arranged?

Some of the divisions found in copies of the Hebrew Bible were already established by the end of the Masoretic era (ca. A.D. 900). While it is generally understood that the division of the Old Testament text into verses goes back to the early centuries of the Christian era, the standard verse division which has continued in use up to the present was fixed by the Ben Asher family around A.D. 900.

Krytyk tekstu prof. George D. Kilpatrick uważa, że konjektura (*conjectural emendation*) nie powinna być odrzucana *a priori*.³ Również krytyk tekstu prof. Léon Vaganay (Uniwersytet Katolicki w Lyon, Francja) uważa, że „konjektura nie może być z gruntu odrzucana (*rejected out of hand*)”.⁴ Ale dlaczego skoro mamy dostęp do ok. 6000 mss NT? Vaganay wyjaśnia:

¹ W 1873 roku William Linwood tak się wypowiedział w sprawie koniektur: „W przypadku Nowego Testamentu koniektura jest całkowicie niedopuszczalna. (...) żaden [taki] wariant nie można uznać za prawdziwy ani nawet uważać za godny dyskusji”, bo „nie opiera się na autorytecie choćby jednego lub więcej MSS” (*Remarks on Conjectural Emendation As Applied to the New Testament*, Wertheimer, London 1873, s. 3). Teoretycznie brzmi to całkiem rozsądnie, ale nie jest to rozsądne podejście, co ukazuje pewien przykład: w XIX wieku, bez oparcia na żadnym mss, sugerowano, że w **Jn 7:52** przed słowem prorok (ΠΡΟΦΗΤΗΣ) występował/mógł występować rodzajnik **Ο**. Czy z góry można było przesądzać, że to tylko spekulacja? Otóż później pojawiło się *materialne potwierdzenie* dla takiej koniektury, gdy odkryto Ϝ⁶⁶ zawierający rodzajnik przed słowem prorok! (<https://sites.google.com/site/literaltranslationofthebible/home/bible-papyrus-p66>¹⁻⁰⁸⁻²⁰²⁰).

Prof. Emanuel Tov zauważa: „Gdyby nie odkryto zwojów z Qumran, proponowane poprawki pozostałyby jedynie przypuszczeniami. Fakt, że znalazły poświadczenie w tekstach z Qumran usuwa je ze sfery koniektury i nadaje im status wariantów, podobny do wszelkich innych wariantów. W przypadku odkrycia tekstów bardziej starożytnych, takich jak z Qumran, krąg świadków rozumienia tekstu biblijnego będzie szerszy, a potrzeba sugerowania nowych poprawek będzie mniejsza. Odkrycie w nowo znalezionych tekstach nieznanymi wcześniej odczytań, identycznych z wcześniej proponowanymi poprawkami, potwierdza zatem procedurę poprawiania tekstu za pomocą koniektury” (*Textual Criticism of the Hebrew Bible*, Minneapolis: Fortress Press – Assen: Royal Van Gorcum 2001, s. 353, <https://archive.org/details/textualcriticism0000tove>¹⁶⁻¹¹⁻²⁰²³).

² *The New English Translation Bible*, W. Hall HARRIS III (gł. wyd.) – Daniel B. WALLACE – Michael H. BURER, Biblical Studies Press, L.L.C., Garland, USA, 2004, <https://www.scribd.com/doc/39539383/The-NET-Bible-Translation>²³⁻⁰⁷⁻²⁰²⁰.

³ KILPATRICK, „Conjectural Emendation in the New Testament” w: wyd. J. Keith ELLIOTT, *The Principles and Practice of New Testament Textual Criticism: Collected Essays of G. D. Kilpatrick*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 96, Leuven University Press, Leuven, Belgium, 1990, s. 109 [98-109].

⁴ VAGANAY – Christian-Bernard AMPHOUX, *An Introduction to New Testament Textual Criticism*, wyd. 2, tł. Jenny HEIMERDINGER, Cambridge University Press, Cambridge-New York-Port Chester-Melbourne 1991, s. 85, <https://archive.org/details/introductiontone00lion>²¹⁻⁰⁵⁻²⁰²⁴.

Nie znaczy to jednak, że przy ustalaniu tekstu Nowego Testamentu należy wykluczyć koniekturę. To prawda, że w przypadku Nowego Testamentu mamy tak wiele dokumentów pochodzących z tak wczesnego okresu i tak różnorodnych, że istnieje bardzo duże prawdopodobieństwo, że oryginalne brzmienie nie zostało utracone. Niemniej jednak **należy pamiętać o tym, że już w bardzo wczesnym okresie, choćby w II wieku, kiedy to niełatwo było ustalić brzmienie tekstu, możliwe było skażenie tekstu. Ponadto, warto pamiętać, że jakiś konkretny wariant rękopisu mający szeroką atestację równie dobrze mógł być niczym innym jak koniekturą dokonaną przez nieprofesjonalnego rewizora (...).**⁵

Okoliczność istnienia około 6000 mss NT na pierwszy rzut oka może skłaniać do wniosku, że dzisiejszy tekst NT jest bezpieczny, więc nie ma potrzeby rozważania koniektur. Ale na co wskazuje spojrzenie na sytuację dokładniejszym okiem? Zobaczmy jaką mamy prawdziwą sytuację w okresie II-III wiek. Czy mamy zatrzęsienie mss NT? Zacznijmy od II wieku (dane pochodzą z NA 28).

II wiek	P ⁵²	Jn 18:31-33,37,38	4 mss
	P ⁹⁰	Jn 18:36-19:1,2-7	
	P ⁹⁸	Obj 1:13-20	
	P ¹⁰⁴	Mt 21:34-37,43-45(?)	

Te 4 mss z pierwszej połowy II wieku obejmują bardzo krótkie fragmenty tekstu NT i nie da się w ich oparciu zweryfikować czy na pewno nie było imienia Bożego w tekście NT w pierwszej połowie II wieku, ponieważ one nawet nie zawierają *żadnego miejsca* ze skrótem KC! Manuskrypty zawierające niemal całe bądź znaczne partie ksiąg NT-owych pochodzą dopiero z końca II wieku.

ok. 200 n.e.	P ³² , P ⁴⁶ , P ⁶⁴ , P ⁶⁶		59 mss
II/III wiek	P ⁷⁷	Mt 23:30-39	
	P ¹⁰³	Mt 13:55,56; 14:3-5	
	*0189	Dz 5:3-21	
ok. 300 n.e.	*0171	Mt 10; Łk 22	
III wiek	P ¹ , P ⁴ , P ⁵ , P ⁹ , P ¹² , P ¹⁵ , P ²⁰ , P ²² , P ²³ , P ²⁷ , P ²⁸ , P ²⁹ , P ³⁰ , P ³⁹ , P ⁴⁰ , P ⁴⁵ , P ⁴⁷ , P ⁴⁸ , P ⁴⁹ , P ⁵³ , P ⁶⁵ , P ⁶⁹ , P ⁷⁰ , P ⁷⁵ , P ⁸⁰ , P ⁸⁷ , P ⁹¹ , P ⁹⁵ , P ¹⁰¹ , P ¹⁰⁶ , P ¹⁰⁷ , P ¹⁰⁸ , P ¹⁰⁹ , P ¹¹¹ , P ¹¹³ , P ¹¹⁸ , P ¹¹⁹ , P ¹²¹ , *0220		
III/IV	P ⁷ , P ¹³ , P ¹⁶ , P ¹⁸ , P ³⁷ , P ⁷² , P ⁷⁸ , P ⁹² , P ¹⁰⁰ , P ¹⁰² , P ¹¹⁵ , P ¹²⁵		

A zatem z okresu II-III wiek mamy tylko 63 mss, co z puli 6000 mss stanowi zaledwie 1%! Dlatego przydatność dostępnych mss z II-III wieku z punktu widzenia krytyki tekstu jest niewielka. 99% dostępnych mss jest relatywnie późnej daty, przy czym ~75% mss NT pochodzi ze średniowiecza! Czy bazując na tak niezmiernie szczupłym materiale z II-III wieku naprawdę mądrze byłoby głosić, że obecnie mamy już absolutnie bezpieczny w każdym punkcie tekst NT, a do tego jeszcze całkowicie zamknąć się na rozważanie koniektur?

Szwajcarski filolog klasyczny prof. Georg H. B. Luck (Universität Bern, Szwajcaria / Université de Paris, Francja / Harvard University / Johns Hopkins University, Baltimore, USA) (1926-2013) zauważa:

Nawet najbardziej konserwatywni wydawcy Nowego Testamentu zdają się zgadzać, że skażenie tekstu było możliwe na różnych etapach *paradosis*. Generalnie rzecz biorąc, piętnaście dekad między 150 a 300 rokiem wyodrębnia się jako okres, w którym dokonano większości szkód. Księgi Nowego Testamentu nie były jeszcze w pełni chronione jako części świętego Kanonu. **W owym czasie zmiany redakcyjne, glosy, interlinearne i marginesowe dodatki mogły łatwo przedostać się do tekstu.**⁶

Prof. Archibald T. Robertson (Southern Baptists' Theological Seminary w Louisville, USA) donosi:

⁵ VAGANAY – AMPHOUX, *An Introduction to New Testament Textual Criticism*, s. 85.

⁶ LUCK, „Conjectural Emendation in the Greek New Testament” w: Manuel Sanz MORALES – Myriam Librán MORENO (wyd.), *Verae Lectiones: Estudios de crítica textual y edición de textos Griegos*, Universidad de Huelva, Cáceres - Huelva 2009, s. 173 [169-202], https://books.google.pl/books?id=Z_5YDwAAQBAJ ²⁷⁻⁰⁵⁻²⁰²⁵.

Nie można więc zakładać, że kopiści nie dokonali żadnych błędów w okresie 100 lub 200 lat dzielących autografy od naszego najstarszego dokumentarnego świadectwa. (...) **w pewnych przypadkach jest wysoce prawdopodobne, że wszystkie znane nam mss. prowadzą na manowce.**⁷

Dobrze jest też pamiętać o tym, że najwięcej ataków na tekst NT dokonało się nie w i po IV wieku, lecz bardzo wcześnie — w II wieku, dlatego Boska wypowiedź z Obj 22:18,19 była naprawdę na czasie.

Na jakiej podstawie czasami wprowadza się koniektury? Najkrócej mówiąc: kiedy mamy do czynienia z *tekstem skażonym*, tzn. takim tekstem, w którym czytamy coś, czego nie było w oryginale i nie da się dokładnie ustalić jego pierwotnego brzmienia z powodu braku wglądu do autografu (oryginału).

A skąd można wiedzieć, które miejsce w Biblii zawiera „tekst skażony”? Prof. Jan Krans (Uniwersytet Amsterdamski) oświadczył:

Dobrym kryterium wstępnym jest **szerokie przeświadczenie** wśród krytyków tekstu i egzegetów, że **transmitowany tekst wersetu lub fraza jest problematyczny.**⁸

Czy warunkiem wstępnym zastosowania koniektury musi być odwołanie się do manuskryptu?

Dr Ryan D. Wettlaufer (adjunkt na Wydziale Studiów Biblijnych Nowego Testamentu na University of Toronto) donosi:

Jeżeli (...) skażony tekst można zidentyfikować albo **przez rozsądny argument albo warianty w manuskryptach**, wtedy można wdrożyć koniekturę jako uzasadniony środek przywracający stan sprzed zmiany [tekstu].⁹

Prof. zwyczajny Starego Testamentu David M. Carr (Claremont Graduate University, USA) i prof. religioznawstwa Colleen M. Conway (Seton Hall University, USA, redaktor naczelny czasopisma *Biblical Interpretation* oraz *Catholic Biblical Quarterly*) donoszą, że

bibliista może osądzić, że wszyscy świadkowie tekstu zawierają pewien błąd. W takich przypadkach taki **uczony może zaproponować brzmienie, które nie przetrwało w żadnym rękopisie**. Ta druga metoda poprawki nazywana jest **koniekturą**.¹⁰

On occasion, a biblical scholar may judge that all of the textual witnesses preserve an error. In such cases, that scholar may propose a reading that is not preserved in any manuscript. This second method of correction is called **conjectural emendation**.

W tekstualnej krytyce uznaje się więc dwa typy koniektur: *emendatio codicum ope* (poprawka na bazie manuskryptów) i *emendatio ingenii ope* (poprawka na bazie rozumowania).¹¹

Jeżeli ktoś całkowicie wyklucza z gry stosowanie koniektury musi głębiej zastanowić się nad następującą kwestią: Czy poprawkę opartą na świadectwie mss naprawdę z definicji mielibyśmy uważać za poprawkę wniesioną na bazie domysłu? Jeśli coś ma materialną bazę, to czy można mówić o domysle?

Krytyk tekstu emer. prof. Peter Kyle McCarter jr. (Johns Hopkins University, Baltimore, USA) napisał:

⁷ ROBERTSON, *Introduction to Textual Criticism of the New Testament*, wyd. 2, Doubleday, New York 1928, s. 237-239.

⁸ KRANS, „Conjectural Emendation and the Text of the New Testament” w: Bart D. EHRMAN – Michael W. HOLMS, *The Text of the New Testament in Contemporary Research*, Brill, Leiden-Boston 2013, s. 621 [613-635], <https://www.scribd.com/doc/305945683/NTTS-42-Ehrman-the-Text-of-the-New-Testament-in-Contemporary-Research-2012> ¹⁵⁻⁰⁷⁻²⁰²⁰.

⁹ WETTLAUFER, *No Longer Written: The Use of Conjectural Emendation in the Restoration of the Text of the New Testament, the Epistle of James as a Case Study*, Brill, Leiden-Boston 2013, s. 60, <https://www.scribd.com/document/305945686/NTTS-44-Ryan-Donald-Wettlaufer-No-Longer-Written-the-Use-of-Conjectural-Emendation-in-the-Restoration-of-the-Text-of-the-New-Testament-The-Epistle> ¹⁵⁻⁰⁷⁻²⁰²⁰.

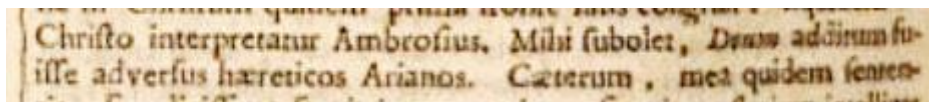
¹⁰ CARR & CONWAY, *An Introduction to the Bible: Sacred Texts and Imperial Contexts*, wyd. 1, Wiley-Blackwell, 2010, s. 8, <https://books.google.pl/books?id=dJerjvixCHsC> ⁵⁻¹²⁻²⁰²².

¹¹ KRANS, *Beyond What Is Written: Erasmus and Beza as Conjectural Critics of the New Testament* (z serii: New Testament Tools and Studies pod redakcją Bruce M. Metzger i Bart D. Ehrman, Vol. 35), Brill, Leiden-Boston 2006, General Introduction, s. 4, <https://archive.org/details/BeyondWhatIsWrittenErasmusAndBezaAsConjecturalCriticsOfTheNew> ¹⁶⁻¹¹⁻²⁰²³.

Należy wprowadzać [poprawkę] wszędzie tam, gdzie krytyk tekstu podejrzewa, że pierwotne brzmienie nie zachowało się w żadnym dostępnym świadectwie tekstu.¹²

Oczywiście ‘podejrzewania’ nie należy rozumieć w sensie błahym, lecz *poważnych przesłanek*. Swego czasu uczoney Erazm z Rotterdamu (1467-1536), bazując na ‘poważnych przesłankach’, podejrzewał, że w 1Tm 3:16 greckie słowo **OC** („który”)

zostało zmienione na *Bóg* [**ΘC**], przeciw Arianom heretykom.¹³

Czy to podejrzenie było zwykłą spekulacją? Upływ czasu pokazał, że było trafne! W XVIII w. — kilkaset lat później — przekonująco wykazał to szwajcarski greccysta **Jan Jakob Wettstein**¹⁴ (1693-1754), choć początkowo wielu jego krytyków oczerniało jego pobudki¹⁵ i pochopnie postrzegało za heretyka. Bruce M. Metzger w dziele *Textual Commentary on the Greek New Testament* napisał:

Nie ma rękopisu uncjalnego (...) z okresu przed VIII lub IX wiekiem (Ψ), który wspierałby wariant *θεός*; wszystkie starsze źródła podają *ὁς* lub *ὁ*; żaden z ojców kościoła przed ostatnim trydziestoleciem IV wieku nie poświadczają wersji *θεός*.¹⁶

Obecnie większość przekładów słusznie pomija w 1Tm 3:16 słowo „Bóg”.

Przykładem powszechnego wprowadzania przez tłumaczy NT poprawki *nieopartej na żadnym greckim mss* jest **Hbr 4:3**. Doświadczony tłumacz i multilingwista emer. prof. Rolf J. Furuli (Uniwersytet w Oslo) wyjaśnia:

Większość współczesnych przekładów oddaje ten tekst mniej więcej tak: „Toteż przysięgłem w swym gniewie: **Nie** wejdą do mego odpoczynku”. Tymczasem tekst grecki brzmi inaczej. Dosłownie czytamy w nim: „że przysięgłem w gniewie mym: **Jeśli** wejdą do odpoczynku mego”. W tym przypadku wszystkie greckie manuskrypty są zgodne. Kiedy tłumacze zamieniają obecną w grece formę twierdzącą na przeczącą, to sięgają do niczego innego, jak koniektury, bo gramatyka grecka nie pozwala na taki przekład. Poprawka ta ma jednak solidne podstawy, gdyż tekst ten stanowi cytat Psalmu 95:11 z LXX, która z kolei zawiera wariant odmienny od tekstu hebrajskiego. W języku hebrajskim przysięgę w formie przeczącej zaczyna się od słowa *’im* (jeśli), natomiast przysięgę w formie twierdzącej zaczyna się od słów *’im lō* (jeśli nie), a więc rzecz przedstawia się odwrotnie niż byśmy się spodziewali. Dlatego patrząc na Hebrajczyków 4:3 przez pryzmat składni tekstu hebrajskiego, koniektura jest uzasadniona, nawet jeśli tekst grecki brzmi odwrotnie niż hebrajski.¹⁷

¹² MCCARTER JR, *Textual Criticism: Recovering the Text of the Hebrew Bible*, Guides to Biblical Scholarship Old Testament Series, Fortress Press, Philadelphia 1986, s. 74, 75, <https://books.google.pl/books?id=Dg86WeszmtAC>²⁵⁻¹⁰⁻²⁰¹⁷.

¹³ Desiderii Erasmi ROTERODAMI, *Opera Omnia Emendatiora et Avctiora, ad Optimas Editiones, Praecipue quas ipse Erasmus postremo curavit, summa fide ex acta. . . Tomus Sextus, complectens Novvm Testamentum, Cui, in hac, Editione subjectae sunt singulis paginis Adnotationes*, t. 6 [z 10], Lvgdvni Batavorvm: Curā & impensis Petri Vander Aa, 1705, s. 936, przypis 27, <https://books.google.com.br/books?id=dmpZAAAAYAAJ>¹³⁻⁰⁷⁻²⁰²¹.

¹⁴ W swej rozprawie doktorskiej Wettstein zaatakował tych, którzy każdą zmianę w przyjętym wówczas tekście greckim NT (tzw. *textus receptus*) uważali za fałszowanie Słowa Bożego. W 1729 roku na konferencji szwajcarskiego Kościoła reformowanego przedłożono zażalenie na jego pomysł wydania tekstu greckiego z „niebezpiecznymi innowacjami”.

¹⁵ Francuski teolog kalwiński Théodore de Bèze w swoim komentarzu do tekstu NT (1559, s. 702) napisał, że wyraz „Bóg” usunęli ci, którzy negowali boskość Chrystusa lub połączenie Jego obu natur od momentu poczęcia.

¹⁶ METZGER, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, wyd. 3, United Bible Societies, London-New York 1971, s. 641. Zob. jeszcze Christopher SPARKES, *Keys of the Kingdom Holy Bible*, wyd. 1, Filament Publishing Ltd, Croydon, Surrey 2022, „Preface”, s. xii-xv, <https://www.keysofthekingdombible.com/wp-content/uploads/2023/01/Preface-to-Keys-of-the-Kingdom-Holy-Bible-2022.pdf>¹²⁻¹¹⁻²⁰²³.

¹⁷ FURULI, *The Role of Theology and Bias in Bible Translation*, wyd. 2, Awatu Publishers, Stavern 2011, s. 161. Zob. App 15: „Supposed Usage ei as a Negative Particle” w: *The New Testament: Anointed Standard Translation – An Exactingly Literal and Accurate Usage of the New Testament Presented in Chronological Order with Copious Notes and Appendices* (wyd. 2), V. S. HERRELL, Herrell Brothers Publishing House 2001, s. 602-605, <https://archive.org/details/ast-master-pdf-1-1/>¹⁴⁻⁰⁵⁻²⁰²⁴.

Ps 95:11

PSALMS XCIV. 2—XCVI. 3.

756

ΨΑΛΜΟΙ

make a joyful noise to God our Saviour.
 2 Let us come before his presence with thanksgiving, and make a joyful noise to him with psalms. 3 For the Lord is a great God, and a great king over all gods: 4 For the Lord will not cast off his people. 5 For the ends of the earth are in his hands; and the heights of the mountains are his. 6 For the sea is his, and he made it: and his hands formed the dry land.

6 Come, let us worship and fall down before him; and weep before the Lord that made us. 7 For he is our God; and we are the people of his pasture, and the sheep of his hand. 8 To-day, if ye will hear his voice, harden not your hearts, as in the provocation, according to the day of 9 iritation in the wilderness: 10 where your fathers tempted me, proved me, and saw my works. 11 For 40 years was I grieved with this generation, and said, 'They do always err in their heart, and they have not known my ways.' 12 So I swear in my wrath, 'They shall not enter into my rest.'

σωτήρι ἡμῶν. Προφθάσωμεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐν ἔξομο- 2
 λογίσει, καὶ ἐν ψαλμοῖς ἀλαλάξωμεν αὐτῷ. Ὅτι Θεὸς μέγας 3
 Κύριος, καὶ βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς θεοὺς· ὅτι οὐκ
 ἀπώσεται Κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὅτι ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὰ 4
 πέρατα τῆς γῆς, καὶ τὰ ὕψη τῶν ὀρέων αὐτοῦ ἐστίν. Ὅτι 5
 αὐτοῦ ἐστὶν ἡ θάλασσα καὶ αὐτὸς ἐποίησεν αὐτήν, καὶ τὴν
 ξηρὰν χεῖρες αὐτοῦ ἔπλασαν.

6 Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν αὐτῷ, καὶ κλαύ- 6
 σωμεν ἐναντίον Κυρίου τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. Ὅτι αὐτός 7
 ἐστὶν ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς λαὸς νομῆς αὐτοῦ, καὶ πρόβατα
 χειρὸς αὐτοῦ· σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσῃτε, μὴ 8
 σκληρύνῃτε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ
 τὴν ἡμέραν τοῦ πικρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὐ ἐπείρασάν με οἱ 9
 πατέρες ὑμῶν· ἐδοκίμασαν, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου. Τεσσαρά- 10
 κοῖτα ἔτη προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, καὶ εἶπα, ἀεὶ πλανών-
 ται τῇ καρδίᾳ, καὶ αὐτοὶ οὐκ ἐγνώσαν τὰς ὁδοὺς μου. Ὡς ὄμοσα 11
 ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.

ⲛⲟⲩⲛⲓ ⲛⲁⲓⲛⲓ ⲛⲁⲓⲛⲓ ⲛⲁⲓⲛⲓ
 ⲛⲁⲓⲛⲓ ⲛⲁⲓⲛⲓ ⲛⲁⲓⲛⲓ ⲛⲁⲓⲛⲓ 11
 ⲛⲁⲓⲛⲓ ⲛⲁⲓⲛⲓ ⲛⲁⲓⲛⲓ ⲛⲁⲓⲛⲓ

Podsumujmy: tłumacze Biblii mają prawo wprowadzić poprawkę, ale należy je wprowadzać z „mądrością i powściągliwością”.¹⁸ Osobiście nie jestem zwolennikiem otwartości na wszelką proponowaną koniekturę, lecz tylko solidnie uzasadnioną. Osobną zaś sprawą jest czy tłumacz chce czy nie chce korzystać z takiego prawa w nadzwyczajnej sytuacji.

Stosowanie koniektury nie należy postrzegać jako łamanie podstawowych procedur translacyjnych, gdyż wszystkie przekłady Biblii zawierają koniektury.

¹⁸ VAGANAY-AMPHOUX, *An Introduction to New Testament Textual Criticism*, s. 85.

Jana 7:52-8:16 (P⁶⁶, II-III wiek)